

Пилипака Світлана, ст. магістратури економічного факультету;
науковий керівник – викл. Онофрійчук О. П. (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

***Анотація.** У статті досліджено сутність поняття економічної безпеки як елементу національної безпеки держави. Проведено теоретичний аналіз визначення поняття «економічна безпека» в поглядах різних науковців та наукових шкіл. На основі проведеного аналізу зроблено ґрунтовні висновки щодо сутності поняття «економічна безпека» та запропоновано власне авторське визначення економічної безпеки як економічної категорії.*

***Ключові слова:** Національна безпека, економічна безпека, економічна загроза.*

***Аннотация.** В статье изучена суть понятия экономической безопасности как элемента национальной безопасности государства. Проведен теоретический анализ определения понятия «экономическая безопасность» в разрезе взглядов различных ученых и научных школ. На основе проведенного анализа сделаны выводы о сути понятия «экономическая безопасность» и предложено собственное видение сути экономической безопасности как экономической категории.*

***Ключевые слова:** национальная безопасность, экономическая безопасность, экономические угрозы.*

***Annotation.** In the article the essence of the concept «economic security» as an element of national security is analyzed. The theoretical analysis of the definition of «economic security» in the context of different views of scientists and scientific schools is done. Based on the analysis the finding of the essence of the concept «economic security» is made; and the author's vision of the essence of economic security as an economic category is offered.*

***Keywords:** National security, economic security, economic threats.*

Проблемність економічної безпеки в умовах подальшої глобалізації набуває статусу найвищого пріоритету в державній політиці. Виняткове значення вона має при аргументації прийняття політичних рішень. Науково-концептуальні засади реалізації економічної безпеки забезпечують формування відповідної політики на рівні держави або суб'єктів господарювання. Система забезпечення економічної безпеки передбачає

здійснення постійного моніторингу соціально-економічних процесів з точки зору їхнього впливу на стан економічної безпеки, оцінку з цих позицій стратегічних програм, нормативно-правових актів, а також аналіз ефективності поточних рішень у сфері економічної політики [1].

Сучасне динамічне економічне середовище потребує більшої уваги до факторів, які забезпечують економічну безпеку існуючих систем. Наріжним каменем при цьому є необхідність чіткого визначення терміну «економічна безпека». Вирішення цього питання допоможе покращити цілісність законодавства в цій галузі та, як наслідок, може стати методичною основою для упорядкування та ефективності впровадження заходів, необхідних для запобігання загроз та викликів, зростання національного доходу України та зменшення впливу на її економіку кризових явищ.

Вагомий внесок у дослідження проблеми економічної безпеки зробили вітчизняні науковці: О. І. Барановський, В. Т. Білоус, І. Ф. Білько, З. С. Варналій, В. М. Геєць, С. Г. Гордієнко, М. М. Єрмошенко, Я. А. Жаліло, В. І. Мунтіян, Г. А. Пастернак-Таранушенко, В. Т. Шлемко та ін. Серед російських вчених, які досліджували цю проблему, відомі праці Л. І. Абалкіна, О. А. Белькова, С. В. Блохіна, О. А. Кукліна, В. К. Сенчагова та ін.

Але, незважаючи на значний обсяг напрацювань в цій сфері, база для формування концептуальних основ та понятійно-категоріального апарату проблеми забезпечення економічної безпеки має на сьогодні все ще недостатній ступінь розробленості.

Метою нашої статті є дослідження підходів до визначення категорії «економічна безпека», аналіз чинників модифікації цього поняття та представлення власного бачення сутності цього поняття.

В Законі України «Про основи національної безпеки» надається визначення національної безпеки як системи, що складається із сукупності взаємопов'язаних елементів: економічної, військової, політичної, інформаційної, соціальної безпеки. Основними напрямками державної політики з питань національної безпеки при цьому є: зовнішньополітична і внутрішньополітична сфери, сфера державної безпеки, воєнна сфера та сфера безпеки державного кордону України, економічна, науково-технологічна та екологічна сфери, соціальна та гуманітарна сфери, інформаційна сфера [2].

Характеризуючи економічну систему на теоретико-методологічному рівні та, використовуючи теорію ноосфери академіка В. І. Вернадського, можна стверджувати, що економічна система є перетином двох глобальних систем: суспільства та природи. Тому економічна безпека має включати в себе як складові безпеки суспільства, так і складові безпеки природи. Тоді місце економічної безпеки держави в системі національної безпеки може бути представлено таким чином (рис. 1.)

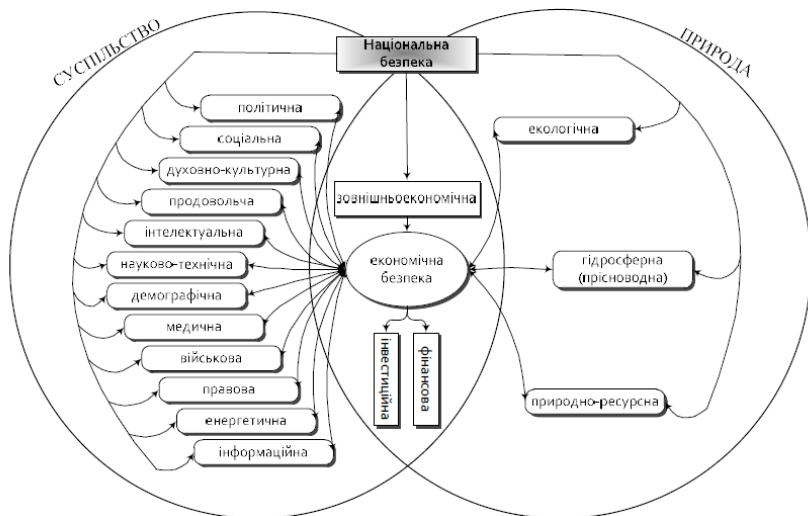

Рис. 1. Місце економічної безпеки держави в системі національної безпеки [3, с. 28]

Таким чином, економічна безпека України є складовою національної безпеки і одним із основних напрямів її державної політики. Вона пов'язує всі інші складові в єдину систему і займає в структурі національної безпеки центральне місце, оскільки всі інші складові потребують економічного забезпечення.

Питанню забезпечення економічної безпеки України значна увага почала приділятися тільки у 90-х роках ХХ ст., оскільки трансформаційні процеси в Україні, які були викликані здобуттям її незалежності, призвели до корінних змін усій соціально-економічній системі. Тому в цей час проблемі забезпечення національної, зокрема економічної, безпеки України почала приділятися значна увага: у 1996 р. була створена Рада національної безпеки і оборони України та у 1997 р. прийнята Концепція (основи державної політики) національної безпеки України, яка згодом втратила чинність із прийняттям у 2003 р. Закону України «Про основи національної безпеки України». Поняття економічної безпеки увійшло до нормативної лексики законодавчих документів і зайняло чітку позицію в політичних дискусіях з економічних питань. Зокрема, у ст. 17 Конституції України чітко зазначено, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу» [4, с. 6].

У результаті аналізу літературних джерел нами були виділені різні підходи до трактування економічної безпеки держави.

Прихильники першого підходу надають економічній безпеці держави головне місце у структурі національної безпеки. Так, А. Гуревич трактує економічну безпеку держави «як самостійний предмет наукового аналізу і вважає її конституційною основою системи національної безпеки в цілому, звертаючи увагу на той факт, що в сучасних економічних відносинах акцент економічної політики зміщується з адміністративно-силових на економічні методи захисту державних інтересів» [5, с. 1, 9].

У Концепції економічної безпеки, розробленій фахівцями Інституту економічного прогнозування під керівництвом В. М. Гейця, зазначено, що економічна безпека є провідною складовою національної безпеки, вона відбиває причинно-наслідковий зв'язок між економічною могутністю країни, її воєнно-економічним потенціалом та національною безпекою [6, с. 5].

Згідно із другим підходом суть економічної безпеки держави розглядається в першу чергу як «стан економіки», а вже потім формується низка цілей та завдань її забезпечення. Таке визначення економічної безпеки цілком обґрунтоване і зустрічається досить часто в роботах українських та російських вчених (табл. 1).

Таблиця 1

Погляди вчених на визначення поняття «економічна безпека»
(другий підхід)

Автор	Авторське бачення
Дарнопих Г. Ю.	Стан національної економіки, що забезпечує здійснення економічного суверенітету, економічного зростання, підвищення добробуту в умовах міжнародної економічної взаємозалежності [7]
Шнипко О. С.	Стан національної економіки, при якому країна залишається самостійною у прийнятті та реалізації стратегічних і політичних рішень в інтересах власної стабільності та прогресу [8, с. 14]
Шавасв А. Г	Стан економіки, коли економічне благополуччя учасників відповідних суспільних відносин, стабільність внутрішнього ринку даної країни хоча і залежить від дії зовнішніх факторів, але негативний вплив останніх нейтралізується резервами господарюючого суб'єкта, який дозволяє зберегти його стабільність [9, с. 5]
Медведев В.	Стан економічної системи, при якому забезпечується усунення чи нейтралізація загроз її корінним національно-державним інтересам та самому існуванню [10, с. 111]

Третій підхід об'єднує дослідження, у яких зазначається, що категорія економічної безпеки може бути визначена через поняття «інтереси». Цей підхід досить аргументований, оскільки поняття «інтереси», є одним з основних як у соціальних, політичних, так і в економічних дослідженнях. Саме інтереси виступають реальними детермінантами конкретних дій, справжньою причиною соціальних, політичних, економічних та інших явищ.

Також необхідно зазначити, що до сфери економічних інтересів держави належить забезпечення та захищеність стійкості й незалежності економічного розвитку. Так, у роботах вітчизняних та зарубіжних науковців при розкритті змісту економічної безпеки говориться про захищеність чи забезпеченість різного роду інтересів, маючи на увазі перш за все захищеність національних інтересів держави (табл. 2).

Таблиця 2

Погляди вчених на визначення поняття «економічна безпека»
(третій підхід)

Автор	Авторське бачення
Мунтіян В. І.	Стан захищеності економічних інтересів особи, суспільства і держави, розвитку достатнього оборонного потенціалу, що сприятиме стійкому й ефективному функціонуванню економіки в режимі розширеного відтворення, як створення передумов для підтримки і покращення рівня життя громадян, задоволення корінних національних інтересів у виробничо-економічній, фінансовій, зовнішньоекономічній, технологічній, енергетичній, продовольчій та інших субекономічних сферах [11, с. 10]
Гордієнко С. Г.	Надійна захищеність національно-державних інтересів у сфері економіки від реальних і потенційних внутрішніх, а також зовнішніх загроз, і в першу чергу – прямих та опосередкованих економічних збитків [12]
Білоус В. Т.	Надійна захищеність національних інтересів у сфері економіки від реальних та потенційних внутрішніх загроз, і в першу чергу – від прямих та опосередкованих економічних збитків [13]
Савін В.	Система захисту життєво важливих інтересів країни [14, с. 14]

Четвертий підхід полягає у трактуванні змісту економічної безпеки як поєднанні сукупності «властивостей, умов та факторів», які забезпечують певний необхідний рівень економічного розвитку країни (табл. 3).

Таблиця 3

Погляди вчених на визначення поняття «економічна безпека»
(четвертий підхід)

Автор	Авторське бачення
Абалкін Л.	Сукупність умов та факторів, які забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність та стійкість, здатність до постійного оновлення та самовдосконалення [15, с. 5]
Татаркін А Романова О.	Сукупність поточного стану, умов і факторів, що характеризують стабільність, стійкість і поступовість розвитку економіки території, органічно інтегрованої в економіку держави як самостійну структуру [16]
Агапова Т.	Сукупність внутрішніх та зовнішніх умов, що сприяють ефективному зростанню національної економіки, її спроможності задовольняти потреби суспільства, держави, індивіда, забезпечувати конкурентоспроможність на зовнішніх ринках, що гарантує захист від різного роду загроз та збитків [17, с. 45]
Тамбовцев В.	Сукупність властивостей стану її виробничої підсистеми, що забезпечує можливість досягнення цілей усієї системи [18, с. 45]
Ілларионова А.	Поєднання економічних, політичних та правових умов, яке забезпечить у майбутньому стійке виробництво максимальної кількості економічних ресурсів на душу населення найбільш ефективним способом [19, с. 43]

Постулатом п'ятого підходу є визначення економічної безпеки через «стійкість та стабільність економічної системи». У наукових працях ця характеристика розглядається як здатність економіки до стабільного розвитку, стійкості до протистояння дестабілізуючій дії чинників на її розвиток, міцність зв'язків між складовими економічної системи.

За М. М. Єрмошенком, до основних критеріїв економічної безпеки належать: економічна незалежність, стабільність національної економіки, здатність до економічного саморозвитку, високий рівень самоздатності економіки, похідність від завдань економічного зростання. У своїй роботі науковець розглядає економічну безпеку держави як базову відносно поняття «фінансова безпека», трактує її як «такий стан економічного механізму країни, що характеризується збалансованістю та стійкістю до негативного впливу внутрішніх та зовнішніх загроз, його здатністю забезпечувати на основі реалізації національних інтересів стабільний і ефективний розвиток вітчизняної економіки та соціальної сфери» [20, с. 29].

На думку С. Лишкіна та А. Свиначенко, «економічна безпека – це стан можливості та готовності економіки забезпечити стійкість економічного становища суспільства в умовах внутрішніх і зовнішніх загроз та впливів». Голландський економіст Я. Тімберген вважає, що головним елементом економічної безпеки є ймовірний рівень незалежності країни або її суверенітет, що свідчить, якою мірою населення країни визначає функціонування її інститутів [21, с. 116].

Шостий підхід полягає у визначенні економічної безпеки як «стану захищеності від певного роду загроз». Слід урахувувати, що «загрози» являють собою один із численних деструктивних факторів безпеки, які постійно трансформуються, тобто протягом короткого проміжку часу вони можуть перетворюватись із реальних на потенційні, і навпаки. До фактора «загрози» можуть відноситися такі чинники, як: небезпека, ризик, кризова ситуація, катастрофа, деструкційні та деформаційні процеси тощо. Як правило, визначення економічної безпеки як «стану захищеності від певного роду загроз» зустрічається в більшості існуючих формулювань (табл. 4).

Розкриття суті економічних процесів та явищ завжди становить певну наукову абстракцію. Подані підходи до визначення економічної безпеки вітчизняними та зарубіжними науковцями свідчать про різноманітність варіантів трактування такого явища: «стан захищеності економічних інтересів»; «стан економіки»; «сукупність умов та факторів», «стійкість економічної системи»; «стан правових, економічних та виробничих відносин»; «стан захищеності від внутрішніх та зовнішніх загроз» тощо. Така різноманітність визначень економічної безпеки ускладнює процес дослідження всього комплексу питань, пов'язаних із цією проблемою, й указує на недостатність дослідження у своєму специфічному значенні.

Проведений аналіз різних визначень економічної безпеки свідчить, що деяким трактовкам притаманна надмірна деталізація й упор на короткострокових проблемах, а деяким – занадто широкий і загальний підхід до її визначення та зосередження тільки на інтересах держави, залишаючи без уваги інтереси особи та суспільства.

На нашу думку, неможливо розкрити суть економічної безпеки як категорії економічної науки в абстрактному вигляді, оскільки необхідно вказати конкретно на об'єкт, відносно якого розглядається проблема забезпечення економічної безпеки. У Законі України «Про основи національної безпеки України» зазначено, що об'єктами національної безпеки є людина і громадянин, суспільство та держава. Економічна безпека є складовою національної безпеки, тому проблема її забезпечення має розглядатися щодо об'єктів національної безпеки. Такий підхід обумовлено тим, що особа, суспільство та держава, займаючи різне положення в економічній системі, визначають потреби в різних економічних інтересах, а відповідно – різних способів забезпечення економічної безпеки.

Таблиця 4

Погляди вчених на визначення поняття «економічна безпека»
(шостий підхід)

Автор	Авторське бачення
Сенчагов В. К.	Стан економіки та інститутів влади, при яких забезпечується гарантований захист національних інтересів, соціально орієнтований розвиток країни в цілому, достатній оборонний потенціал навіть при найнесприятливіших умовах розвитку внутрішніх та зовнішніх процесів [22, с. 99]
Грунін О. А.	Стан народного господарства, що дозволяє задовольнити всю сукупність реальних, дійсних економічних потреб суспільства, забезпечує його економічну незалежність, сталий розвиток, прогрес, гідне рівноправне положення у світовому господарстві, надійну, тобто таку, що не дозволяє перейти критичну межу, захищеність від внутрішніх та зовнішніх загроз і впливу непередбачених та важкопрогнозованих чинників [23, с. 11]
Іпполітов К. Х.	Охоплює захищеність усієї системи економічних відносин, які визначають прогресивний розвиток економічного потенціалу і забезпечують підвищення рівня добробуту всіх членів суспільства, його окремих соціальних груп, захищеність від небезпек та загроз, джерелом яких є внутрішні та зовнішні протиріччя [24, с. 30]
Губський Б. В.	Здатність економіки країни зберігати або, принаймні, швидко поновлювати критичний рівень суспільного відтворення в умовах критичного зменшення (припинення) поставок ресурсів (товарів, послуг, технологій тощо) або кризових ситуацій внутрішнього характеру [25, с. 13]
Маул Х.	Відсутність гострої загрози мінімально прийнятному рівню основних цінностей, які нація вважає першочергово необхідними. Ця загроза створюється в тому випадку, коли зовнішні економічні параметри змінюються настільки, що виникають умови, здатні зруйнувати існуючу соціально-політичну систему. При цьому хто-або що-небудь загрожує нам відторгненням від наших першочергових цінностей [26, с. 413]

Узагальнюючи думки вчених, слід зазначити, що економічна безпека – це стан захищеності економіки країни від внутрішніх та зовнішніх загроз.

В основному розбіжність поглядів науковців спостерігається у визначенні суті та способів захисту економіки від цих загроз. Однак без належного розвитку та постійного вдосконалення методів захисту економіки вони можуть втратити свою ефективність. Також слід враховувати, що загрози являють собою один із численних деструктивних факторів безпеки, які постійно трансформуються.

Таким чином, важливою умовою забезпечення економічної безпеки держави є не тільки наявність системи захисту, а й можливість постійного її відновлення й удосконалення під дією загроз внутрішнього та зовнішнього характеру, а також забезпечення попередження та знешкодження як реальних, так і потенційних загроз, причин та умов, що сприяють їх появі.

Зважаючи на проведене дослідження, визначення поняття економічної безпеки має спиратися на такі положення:

1. Економічна безпека є найважливішою складовою системи національної безпеки будь-якої країни та пов'язана з іншими елементами системи тісним взаємозв'язком;

2. Об'єктом захисту виступають економічні інтереси, тобто життєво необхідні потреби людини, суспільства та держави в економічній сфері;

3. Забезпечення економічної безпеки неможливе без визначення рівня її захищеності від негативного зовнішнього та внутрішнього впливу;

4. Повноцінний захист національних інтересів можливий тільки при наявності чіткої системи виявлення реальних загроз, попередження потенційних загроз та знешкодження причин їх появи;

5. Згрози економічній безпеці можуть мати як внутрішні, так і зовнішні джерела, які собою характеризують внутрішні та зовнішні фактори економічної системи країни.

На нашу думку, економічна безпека – це стан економіки, при якому забезпечується захищеність життєво необхідних потреб та інтересів людини, суспільства й держави від реальних і потенційних загроз зовнішнього та внутрішнього характеру.

1. Яременко І. І. Економічна безпека як складова національної безпеки держави / І. І. Яременко [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua>. 2. Закон України «Про основи національної безпеки» від 19 червня 2003 року N 964-IV. [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua>. 128ао 3. Глушаков В. Є. Теоретичні основи економічної безпеки / В. Є. Глушаков // Економіка харчової промисловості. – 2012. – № 4 (16). – С. 27–30. 4. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К. : Преса України, 1997. – 80 с. 5. Гуревич А. Экономическая безопасность Украины : лишнее зачеркнуть / А. Гуревич // Зеркало недели. – 1997. – № 13 (30). – С. 34–45. 6. Концепція економічної безпеки України / Ін-т економічного прогнозування; кер. проекту В. М. Геєць. – К. : Логос, 1999. – 56 с. 7. Дарнопых Г. Классификация факторов экономической безопасности государства / Г. Дарнопых // Бизнес–Информ. – 1999. – № 9–10. –

С. 55–57. 8. Шнирко О. С. Місце економічної безпеки у підприємницькій діяльності / О. С. Шнирко, С. І. Пирожков, Б. В. Губський, А. І. Сухоруков // Національна програма забезпечення економічної безпеки в контексті стратегії соціально-економічного розвитку України : матеріали Круглого столу (1 листопада 2000 р.). – К. : Нац. ін-т українсько-російських відносин при Раді національної безпеки та оборони України, 2001. – 121 с. 9. Шаваев А. Г. Система борьбы с экономической разведкой / А. Г. Шаваев. – М. : Правовое просвещение, 2000. – 240 с. 10. Медведев В. Проблемы экономической безопасности России / В. Медведев // Вопросы экономики. – 1997. – № 3. – С. 111–127. 11. Мунтіян В. І. Економічна безпека України : моногр. / В. І. Мунтіян. – К. : КВЦ, 1999. – 464 с. 12. Гордієнко С. Г. Забезпечення економічної безпеки України Службою безпеки / С. Г. Гордієнко // Економічні злочини : попередження і боротьба з ними. – К., 2001. – 121 с. 13. Білоус В. Т. Координація боротьби з економічною злочинністю / В. Т. Білоус. – Ірпінь : Академія державної податкової служби України, 2002. – 51 с. 14. Савин В. Некоторые аспекты экономической безопасности России / В. Савин // Международный бизнес России. – 1995. – № 9. – С. 14–16. 15. Абалкин Л. И. Экономическая безопасность России : угрозы и их отражение / Л. И. Абалкин // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 4–13. 16. Татаркин А. Экономическая безопасность как объект регионального исследования / А. Татаркин, О. Романова, А. Куклин, В. Яковлев // Вопросы экономики. – 1996. – № 5. – С. 78–89. 17. Агапова Т. Н. Методика и инструментарий для мониторинга экономической безопасности региона / Т. Н. Агапова // Вопросы статистики. – 2001. – № 2. – С. 44–48. 18. Тамбовцев В. Объект экономической безопасности России / В. Тамбовцев // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 45–53. 19. Илларионов А. Критерии экономической безопасности / А. Илларионов // Вопросы экономики. – 2000. – № 10. – С. 34–58. 20. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М. М. Єрмошенко. – К., 2001. – 309 с. 21. Лышкин С. Развитие экономики России и ее реструктуризация как гарантия экономической безопасности / С. Лышкин, А. Свиначенко // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 45–53. 22. Сенчагов В. О сущности и основах стратегии экономической безопасности России / В. Сенчагов // Вопросы экономики. – 1994. – № 1. – С. 97–106. 23. Грунин О. А. Экономическая безопасность организаций / О. А. Грунин, С. О. Грунин. – СПб., 2002. – 160 с. 24. Ипполитов К. Х. Экономическая безопасность : стратегия возрождения России / К. Х. Ипполитов. – М. : РСРБ, 1996. – 263 с. 25. Губський Б. Економічна безпека України : методологія виміру, стан і стратегія забезпечення : моногр. / Б. Губський. – К. : ДП «Укравхбудінфор», 2001. – 122 с. 26. Maull H. Raw materials, energy and Western security / H. Maull – London, 1984. – 216 с.